

KLAIPĖDOS UNIVERSITETE APGINTA DISERTACIJA KARINE TEMATIKA

Renata Rachmanovaitė

*Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos
ir archeologijos institutas*

DOI: <https://doi.org/10.47459/ka.2021.36.8>

2021 metų balandžio 16 dieną Klaipėdos universitete nuotoliniu būdu (kaip jau tapo įprasta pandemijos sąlygomis) buvo apginta Egidijaus Papečchio daktaro disertacija „Lietuvos Respublikos gynybinės galios transformacija 1990–2004 m.: tarp individualios ir kolektyvinės gynybos“ (darbo vadovas – prof. dr. Vygantas Vareikis). Verta pažymėti, kad Egidijus Papečkys ne tiktai vykdo mokslinius Lietuvos gynybinės galios tyrimus, bet ir nuolat publikuoja analitinius straipsnius šiuolaikinės karybos klausimais Lietuvos ir užsienio šalių žiniasklaidoje, o nuo 2015 metų dirba Lietuvos šaulių sąjungoje. Šių metų pradžioje jis tapo Suvalkijos šaulių 4-osios rinktinės vadu.

Egidijaus Papečchio parengta ir apginta disertacija įsikomponuoja į Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institute vykdomus karo istorijos tyrimus, iš kurių galima išskirti itin produktyvaus karo istoriko Vytauto Jokubausko, kuris pirmasis apgynė mokslo daktaro disertaciją karine tematika Klaipėdos universitete, darbus¹. Klaipėdos universitete šiuo metu rengiamos dar dvi mokslo daktaro disertacijos, susijusios su tarpukario Lietuvos Respublikos kariuomenės istorija². Tačiau Egidijaus Papečchio mokslinis tyrimas unikalus tuo, jog jame

¹ Išskirtinos monografijos: Jokubauskas V. „Mažųjų kariuomenių“ galia ir paramilitarizmas: tarpukario Lietuvos atvejis. Klaipėda, 2014; Jokubauskas V., Vaičenonis J., Vareikis V., Vitkus H. Valia priešintis: paramilitarizmas ir Lietuvos karinio saugumo problemos. Klaipėda, 2015; Safronovas V., Jokubauskas V., Vareikis V., Vitkus H. Didysis karas visuomenėje ir kultūroje: Lietuva ir Rytų Prūsija. Klaipėda, 2018; Jokubauskas V. Netiesioginis poveikis ir Lietuvos karinis saugumas 1919–1940 m. Klaipėda, 2019.

² Jakštys G. Lietuvos karių kasdienybė karo ir taikos metu 1918–1940 m. (darbo vadovas – prof. dr. V. Vareikis). Sereičikas M. Civilių gyventojų patirtys Lietuvoje ginkluotų konfliktų metu (1918–1923) (darbo vadovas – dr. V. Jokubauskas).

nagrinėjami neseni istoriniai įvykiai, kurių dalyviai ir veikiantys asmenys yra gyvi ir gali papasakoti savo įvykių versijas. Lietuvos karinės galios kūrimas ir kariuomenės formavimas po 1990 metų kompleksiskai tirtas dar nebuvo. Be to, kai kurie dokumentai, susiję su Lietuvos stojimu į NATO, ginkluotės įsigijimo aplinkybėmis po nepriklausomybės paskelbimo, tik-tai neseniai buvo išslaptinti ir, kaip pažymėjo Egidijus Papečkys pristatydamas savo darbą, tyrimai, susiję su šių laikų gynyba, yra itin jautri sritis. Dalis su Lietuvos gynyba susijusios informacijos tebėra išslaptinta ir ja nebuvo galimybės pasinaudoti. Nors dalis anksčiau išslaptintos arba riboto naudojimo informacijos šiandien išslaptinta (ypač tai sietina su tuo, kad, Lietuvai įstojus į NATO, ankstesni su individualia gynyba susiję dokumentai bei duomenys tapo nebeaktualūs), ateis laikas, kai šie dokumentai bus sunaikinti. Tad reikia skubėti tirti šaltinius.

Pristatydamas savo darbą, disertantas paminėjo metodologinio pobūdžio problemą, kai dėl netolimos praeities „istorikas tarsi ir rizikuoja prarasti vieną iš savo metodologinių įrankių – galimybę į įvykius ir tiriamąjį objektą pažvelgti iš saugios laiko distancijos. Tačiau, atsižvelgiant į vis spartėjantį gyvenimo tempą, skaitmenizavimą ir modernių technologijų skleidžiamas žinias, istorikai įgauna naujas praeities vertinimo ir refleksijos galimybes, o laikas, reikalingas „istorinei distancijai“ nustatyti, vis labiau traukiasi. Antra vertus, kai kurie įvykiai yra tokie svarbūs valstybei ir visuomenei, kad jų istorinis vertinimas neturėtų būti atidėliojamas teisinantis vien metodologiniu „istorinės distancijos“ nebuvimu ar teiginiais, kad dar neatėjo laikas tyrinėti nesenos praeities įvykius“.

Pristatymo metu autorius nurodė tyrimo tikslą – „*nustatyti ir įvertinti, kokių sprendimų, veiksmų ir aplinkybių visuma sudarė galimybes Lietuvos Respublikai per 1990–2004 m. laikotarpį iš kariniu požiūriu silpnos valstybės tapti Šiaurės Atlanto sąjungos (NATO) nare, sukurti reikalavimus atitinkančias karines pajėgas ir spręsti nacionalinio saugumo grėsmes*“³ – ir uždavinius: įvertinti, kokių grėsmių ir gynybinio potencialo lauke atsidūrė atkūrusi nepriklausomybę Lietuvos Respublika ir kokių sprendimų imtasi pradiniam krašto apsaugos sistemos atkūrimo etape; išnagrinėti Lietuvos Respublikos siekį tapti NATO nare, šį procesą lėmusius politinius, karinius ir ekonominius veiksnius bei

³ Papečkys E. Lietuvos Respublikos gynybinės galios transformacija 1990–2004 m.: tarp individualios ir kolektyvinės gynybos. Daktaro disertacija. Klaipėda, 2021, p. 14.

Rusijos darytą įtaką; išanalizuoti krašto apsaugos sistemos raidą, karinės galios stiprinimą ir užsienio valstybių paramą, transformuojant ginkluotąsias pajėgas, siekiant atitikti NATO šalims narėms keliamus reikalavimus; išnagrinėti teritorinės gynybos, kaip ginkluotos valstybės gynybos pagrindo ir asimetrinio atsako, kūrimą, vystymą ir pokyčius, pereinant nuo individualios (be sąjungininkų) prie kolektyvinės (Šiaurės Atlanto sąjungoje) gynybos principo⁴.

Autorius pateikė analitines išvadas, kurias trumpai referuosiu. Paskelbusi nepriklausomybę Lietuvos Respublika susidūrė su saugumo iššūkiais, o Aukščiausioje Taryboje kilusios diskusijos dėl Lietuvos gynybinės galios atkūrimo sutrukdė atkurti Krašto apsaugos ministeriją, kaip pirmosios Lietuvos Respublikos institucijos tęsėją. Atkuriant Lietuvos kariuomenę iš pradžių maskuotasi sporto ir techninių klubų veikla, svarbių objektų apsaugos poreikiu. Po 1991 m. sausio įvykių ir rugpjūčio pučo Lietuvos kariuomenė pradėta kurti atvirai, buvo suformuotos Sausumos, Oro ir Jūrų pajėgos. Lietuvos šaulių sąjungos vietą valstybės gynybos sistemoje užėmė Savanoriška krašto apsaugos tarnyba, kaip tikėtasi, turėjusi tapti Nacionaline gvardija, bet ši tarnyba buvo politizuota, pasireiškė ir priešprieša tarp po nepriklausomybės savo karinę karjerą pradėjusių karių ir karininkų, neretai neturinčių reikiamo karinio išsilavinimo, ir sovietinėje kariuomenėje tarnavusių bei karinį išsilavinimą įgijusių karininkų, vadinamų „raudonaisiais pulkininkais“.

Krašto apsaugos sistemos apginklavimas buvo rimta problema iš pradžių dėl sovietinių jėgos struktūrų, vėliau – dėl neoficialaus užsienio šalių embargo ir sunkios ekonominės padėties. 1993 m. išvedus Rusijos kariuomenę iš Lietuvos, atsirado prielaidos laisvai bendradarbiauti su užsienio šalimis gynybos srityje, gauti jų paramą, dalyvauti tarptautinėse taikos palaikymo operacijose.

Išvedus Rusijos kariuomenę iš Lietuvos, valstybės gynybinė galia pradėta konstruoti dviem lygiagrečiais vektoriais – vystant ir ginkluojant savo karines pajėgas bei kuriant teritorinės gynybos koncepciją ir aktyviai siekiant tapti Šiaurės Atlanto sąjungos nare ir kolektyvinės gynybos sistemos dalimi.

NATO plėtra ir Lietuvos siekis tapti Aljanso nare sulaukė kategoriško Rusijos Federacijos pasipriešinimo. Lietuva savo narystę NATO matė

⁴ Papečkys E. Ten pat, p.14.

kaip grįžimą į Vakarų demokratiją, o Rusija NATO plėtroje išvelgė kritinę grėsmę savo nacionaliniam saugumui. Todėl buvo daromas stiprus politinis spaudimas, siekiant sutrukdyti Lietuvai ir kitoms Baltijos šalims tapti NATO narėmis. JAV buvo pagrindinės Baltijos šalių narystės NATO siekio rėmėjos. Lietuvos politinė valdžia ėmėsi diplomatinių priemonių, skatinančių JAV dar aktyviau remti jos narystės NATO idėją.

Pradėjusi atkurti karinę galią „nuo nulio“, Lietuva susidūrė su būtinybe apginkluoti ir aprūpinti karo technika savo karines pajėgas. Todėl labai svarbi tapo užsienio šalių karinė parama. Didžiosioms šalims vengiant konfrontuoti su Rusija, pirmosios pagalbą pradėjo teikti Lenkija ir Čekija. Labai svarbią pagalbą, tiesa, ne kovos technika, teikė neutrali Švedija. Visapusišką didelės apimties pagalbą teikė JAV. Proveržiu tapo JAV ir Baltijos chartija, kurią pasirašius iš JAV pradėta gauti ir kovinių ginklų – šautuvų, modernių prieštankinių ir priešlėktuvinių priemonių. Vėliau karinė NATO valstybių ir Švedijos parama tapo tikslinė, planinga ir nukreipta į konkrečių tikslų, užsibrėžtų 1999–2003 m. pasirengimo narystei programose, pasiekimą. Kiekvienai kariuomenei būtini artilerijos, oro gynybos pajėgumai buvo sukurti ir išvystyti tik užsienio šalių paramos dėka.

Egidijaus Papečchio tyrimą, vykdytą nuo 2014 metų, vertino disertacijos gynimo taryba, kurią sudarė jos pirmininkas prof. dr. Jonas Vaičėnas (Vytauto Didžiojo universitetas) ir nariai – prof. dr. Gediminas Vitkus (Vilniaus universitetas), dr. Gintautas Surgailis (Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija), dr. Deividas Šlekys (Vilniaus universitetas) ir dr. Hektoras Vitkus (Klaipėdos universitetas).

Trumpiausią apibendrinamąjį atsiliepimą pateikė dr. Gintautas Surgailis, kuris pabrėžė temos, kurios naujumas nekelia jokių abejonių, aktualumą, nes šiuolaikinės kariuomenės istorijai skirtų mokslo darbų yra palyginti mažai. Jo nuomone, tiriamojo laikotarpio pasirinkimas buvo logiškas, nes Lietuvos įstojimas į NATO Lietuvos kariuomenės istorijoje yra labai aiški riba, kai nuo individualios gynybos prasidėjo naujas kolektyvinės gynybos etapas. G. Surgailis padarė išvadą, kad E. Papečkys disertacijoje iškeltus uždavinius įgyvendino, ypač gerą įspūdį jam paliko darbo įvadas, kuriame problemiška išanalizuota istoriografija. Prof. dr. Gediminas Vitkus buvo kritiškesnis ir pažymėjo, kad kai kurias disertacijoje nagrinėtas problemas (NATO istorines transformacijas, politinius debatus Lietuvoje, Rusijos bandymus kliudyti Lietuvai siekti narystės NATO) tematiškai galima priskirti gynybinei galiai. G. Vitkus

taip pat pastebėjo, kad disertacijoje autorius pagrindinės sąvokos – *gynybinė galia* – išsamiau neaptarė, o vadovavosi ne tikslia eksplicitiška, bet intuityvia samprata. Ir tai lėmė, kad darbe aptariamai politiniai procesai arba teritorinė gynyba ne visada buvo susieti su pagrindiniu tyrimo objektu – gynybine galia. G. Vitkus išskyrė E. Papečchio disertacijos naujumą ir tai, kad didžiausia pridedamoji darbo vertė būtų platus Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerijos archyvo medžiagos naudojimas ir išnaudota galimybė paimti interviu iš 1990–2004 m. įvykių dalyvių, kurie buvo atsakingi už sprendimų priėmimą didinant Lietuvos gynybinę galią. Anot G. Vitkaus, puikiai atskleisti disertacijos skyriai, skirti kariuomenės materialiniam techniniam aprūpinimui, plačiai ir tinkamai naudojami istorinių šaltinių tyrimai, taikant statistinį metodą ir kritinę historiografinės medžiagos analizę. Nors šiame darbe buvo naudoti politiniai dokumentai, o politikų kalbų analizė yra įprastas politikos mokslų atstovų taikomas įrankis, jis taip pat būdingas ir istorikų tyrimams. Tačiau vien šio metodo naudojimas dar nereiškia, kad pats darbas yra tarpdisciplininis – pareiškė G. Vitkus.

Dr. Deividas Šlekys taip pat atkreipė dėmesį į E. Papečchio darbo tarpdiscipliniškumą, nes buvo pateiktos socialinių ir humanitarinių mokslų įžvalgos. D. Šlekio kritikos nusipelnė tai, kad disertacijoje stokoja conceptualesnio gylio pagrindinė darbo ašis – *gynybinės galios* samprata. Iš to buvo suformuluotas mokslinės diskusijos klausimas: „Kodėl gynybinė galia yra tiriama apžvelgiant tik organizacinius, techninius – ginkluotės, politinius ir truputį doktrininis aspektus?“ D. Šlekys dėmesį atkreipė ir į tai, kad labai daug (gal net per daug, palyginti su kituose skyriuose tiriamomis problemomis ir joms skiriamu dėmesiu) vietos užima materialinio aprūpinimo ir ginkluotės tema. Jis taip pat pasigedo informacijos apie 1990 metais Švedijos suteiktą pagalbą Lietuvai ir tokį žingsnį lydintįs politikos analizės, politinių niuansų aptarimo paskutiniais metais prieš narystę NATO.

Dr. Hektoro Vitkaus nuomone, ypač svarbu tai, kaip disertacijos autorius pagrindė savo darbo naujumą ir aktualumą, nes „NATO plėtros ir Lietuvos stojimo į šį kolektyvinės gynybos aljansą aspektai“ pirmą kartą tiriami ne kaip atskiri istoriniai ir politiniai reiškiniai, bet „kaip sinergiškas istorinis procesas, tarpdisciplininis požiūriu įvertinant politinio dėmens poveikį ir svarbą kariniam veiksmui ir atvirksčiai“. Pasak dr. H. Vitkaus, pagirtina ir tai, kad disertacijos autorius neapėjo Holo-

kausto restitucijos temos (ne tik nacių okupacijos metais nusavinto žydų turto gražinimo, bet ir politinių įsipareigojimų Holokausto istorinės atminties ir atminimo kultūros formavimo prasmėmis) kaip Lietuvai (bei kitoms euroatlantinės integracijos siekusioms šalims) ypač problemiško iššūkio, siekiant įstoti į NATO. Visgi H. Vitkus E. Papečchio disertacijoje pasigedo nuodugnesnio Lietuvos Respublikos gynybinės galios transformacijos 1990–2004 m. proceso aprašymo.

Užbaigdamas disertacijos gynimo tarybos narių pranešimus, jos pirmininkas prof. dr. Jonas Vaičenonis išsakė pastabą, kad prie plačios faktografinės medžiagos kai kur, jo nuomone, trūko platesnių ir drąsesnių autoriaus komentarų ir interpretacijų vertinant faktus proceso atžvilgiu. Pasigesta ir Lietuvos palyginimo su kitomis šalimis, vykdant iškeltus 2 proc. BVP rodiklio reikalavimus. Kaip ir kiti tarybos nariai, J. Vaičenonis pažymėjo disertacijos naujumą ir tarpdiscipliniškumą ir pabrėžė, kad darbe išryškinamos galimos tolesnių tyrimų perspektyvos, matant Lietuvos atvejo lyginimo su NATO ir ne NATO šalių kariuomenėmis galimybę, analizuojant patį procesą ir karybos sampratų kitimą nuo konvencinio link hibridinio karo, įvardijant šalis, kurios tiesiogiai ar netiesiogiai buvo kontroliuojamos Sovietų Sąjungos. Disertantas pagirtas už tai, kad surinko trylikos asmenų interviu medžiagą, kuria remiantis buvo galima rekonstruoti kai kuriuos tyrimo epizodus, menkai pagrindžiamus dokumentine medžiaga.

Po E. Papečchio atsakomosios kalbos dėl tarybos narių iškeltų problemų ir mokslinės diskusijos bei neilgos pertraukėlės taryba vienbalsiai nutarė suteikti E. Papečkiiui humanitarinių mokslų daktaro (istorijos ir archeologijos sritis) vardą.

Tikėtina, kad E. Papečchio disertacijoje pateiktos išvalgos gali prisidėti prie istorijos ir politikos mokslų tyrimų, susijusių su karyba bendraja prasme, Lietuvos kariuomenės veikla nuo 1990 metų ir Lietuvos saugumo veiksniais.